

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇİNİ SANATI VE KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİ

Murat Bayazıt^{1*}, İskender Işık²

¹Batman Üniversitesi, Güzel sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Batman

²Dumlupınar Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Seramik Mühendisliği, Kütahya

*m.bayazit@hotmail.com

Özet: Geçmişte yaşayan uygarlıklara ait birçok kültürel değer 21. yüzyılda neredeyse tükenmiş ve korunmaya muhtaç duruma gelmiştir. Kültürel miraslar arasında önemli bir yere sahip olan tarihi yapılar kimi zaman doğal kimi zaman da insanların neden olduğu felaketlerden etkilenerek zarar görmüş ve bir kısmı da maalesef yok olmaya yüz tutmuştur. Özellikle Osmanlı yapılarında görülen çiniler de bu anlamda çok büyük yaralar almıştır. Bunun en büyük kanıtlarından biri de eşine rastlanamayan İznik çinilerinin 16-17. yüzyıllarda tamamen ortadan kaybolması gösterilebilir. Sahip olduğu estetik ve parlak görünümüyle çiniler, yüzyıllar boyunca süsleme amacıyla birçok yapıda kullanılan ve günümüzde de yaşatılmaya çalışılan bir sanat ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kütahya’da birçok atölyede çini geleneğinin sürdürülmesine çaba gösterilmekte ve sosyoekonomik olarak yöre insanları tarafından üretilerek hem sanat hem de bir zanaat olarak devam ettirilmektedir. Bu çalışmada çini sanatının geçmişten bugüne kadar gösterdiği değişime değinilmiş ve ağırlıklı olarak üretildiği Kütahya’da sahip olduğu önem hem bölgesel hem de global anlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Çini, Kütahya.

Art Tile from Past to Present and Kütahya Tiles (Çini-Wares)

Abstract: Numerous cultural values have become almost exhausted and in need of protection in 21st century. Historical monuments have been damaged because of natural or humanitarian disasters and some of them unfortunately have disappeared. In this sense, Turkish art tiles have very big wounds. One of the most important evidence for that situation is the disappearance of Iznik tiles (16-17th century) which represent the unique art and craft of Ottoman Empire in an impressive way. Çini wares have been frequently used on many structures particularly for ornamentation. Today ceramic masters are struggling to keep this art alive. People are endeavoring to continue the tradition of Turkish art tile in large and small workshops by manufacturing their products so as to support this art. In this study, visual and textural changes seen on “çini” art till now are evaluated and also future of Turkish art tiles is discussed both regionally and globally.

Keywords: Art, Çini, Art tile, Kütahya

1. GİRİŞ

Su ile temas ettiklerinde plastik özellik kazanarak şekillenebilen, kuruduklarında formlarını koruyabilen ve pişirildiklerinde sertlik ve mukavemet kazanan inorganik toprak malzemelerin oluşturduğu yapılar olarak tanımlanan seramikler yüzyıllar boyunca insanoğlu tarafından üretilmiştir. Önceleri her malzeme gibi seramikler de ihtiyaç doğrultusunda üretilirken, sonraları sanatsal bir kimlik kazanmış ve bu anlamda da önemli adımlar atmıştır. Arkeolojik araştırmalar sonucunda seramik malzemelerin başlangıcının çömlekler veya diğer bir deyişle terra cottalar olduğu saptanmıştır. “Seramiksiz Neolitik Çağ” ile tarihlendirilen bazı yerleşimlerde sepet izleri taşıyan kil parçacıklarının ele geçmesi, ilk denemelerin sepetlere kil sıvanarak başladığını göstermekte, güneşte kurutulmuş kilden kap parçaları da seramik üretimine geçiş evresini yansıtmaktadır [1]. Hemen hemen her arkeolojik kazıda karşımıza çıkan seramikler insanoğlunun geçmişteki hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kalıntılar insanların çok eski çağlardan bu yana kil ile uğraştıklarının ve pişmiş toprak ürünlere olan ilgilerinin her dönemde devam ettiğinin kanıtı niteliğindedir.

Plastik sanat dalları arasında yer alan seramikler içerisinde çiniler de özel bir yere sahiptir. Anadolu’da uzun yıllar boyunca üretilen çiniler sahip oldukları parlak görünüm ve canlı renkleriyle hem günlük hayatta hem de mimaride kullanılmıştır. Tarihi Osmanlı eserlerinin çoğunda gözümüze çarpan çiniler ait oldukları dönemler hakkında da bilgiler içermektedir. Yalnızca desenleriyle değil aynı zamanda içerdikleri minyatür ve diğer figürleriyle de anlatım gücünü arttıran çiniler sosyal ve sanatsal iletileri gelecek nesillere aktarmaktadır.

2. TOPRAĞIN ATEŞLİ HALİ: SERAMİK

Toprağın suyla şekillendirilebilir olması ve ateşle bu formunu koruması onun, seramik için vazgeçilmez ve bir o kadar da değerli olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla seramiğin, genel olarak, “yüksek sıcaklıkta pişirilmiş toprak” anlamına geldiğini söylemek doğru olacaktır. Kelime yapısı olarak ise “kil” anlamındaki keramikos (Yunanca) sözcüğünden türetilmiş olan seramik terimi, pişmiş topraktan, işlenmiş, cilalı, emaye, porselen, fayans, kumtaşı (gre) gibi seramik ürünlerini tanımlamak amacıyla kullanılmakta ve “seramikçilik” terimi de fırında pişirme yoluyla çanak-çömlek yapma sanatına verilen bir isim olarak tarif edilmektedir [2,3].

İlk seramiğin Milattan Önce 6000 yılında Anadolu'da üretildiği bilinmektedir. Çatalhöyük'teki kazılarda elde edilen seramik parçaları, aradan geçen 8000 yıl boyunca bozulmadan, günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bugün arkeologlar için, insanlık tarihi ile ilgili bilgilerin en önemli kaynakları da seramik buluntularıdır. Binlerce asır bozulmadan günümüze gelen seramikler üzerindeki yazı, desen, resim ve semboller sayesinde, geçmiş uygarlıkların yaşam tarzları ve kültürleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Hitit, Lidya, Frigya, Urartu ve Roma uygarlıklarının gizli kalmış yönleri, büyük ölçüde seramikler sayesinde çözülmektedir. Bilim adamları, bu çok eski uygarlıklardan günümüze kadar bozulmadan gelen seramikleri inceleyerek, tarihin sırlarını çözmektedir [2].

Bu anlamda önem kazanan bir bilim dalı olan arkeometri de kullanım alanını arttırmış ve teknolojik gelişmelerin de yardımıyla sadece seramik değil metal ve organik malzemelerin de arkeolojik olarak değer kazanmasına yardımcı olmuştur. Günümüzde geniş bir kullanım alanına sahip olmaya başlayan bu bilim dalı artık yalnızca fizikçiler veya kimyacılar değil aynı zamanda arkeologlar ve sanat tarihçileri tarafından da öğrenilerek uygulanmaya başlanmıştır.

3. ÇİNİ SANATINDA DÜN VE BUGÜN

Seramik teriminin tanımından yola çıkılacak olunursa, çinilerin de bu tanıma ne kadar uygun olduğu görülmektedir. Plastik toprak malzemelerin şekillendirilmesi ve pişirilmesi ile üretilen seramiklere ek olarak çinilerde kültürel ve geleneksel bir anlam da vardır. En basit çini figürü bile birçok anlam içerebilmektedir. Çininin (mimari açıdan) genel bir tanımı yapılacak olursa; yapıların iç ve dış cephelerinde kaplama malzemesi olarak kullanılan ve yıldız, çokgen veya kare şeklinde görülen, yüzeyi renkli, saydam, bazen sırlı, düzgün veya kabartmalı, bezemeli olabilen bir pişmiş toprak ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır [4]. Mimari yapılarda çinilerin kullanımına ilk kez M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'da bulunan piramitlerde rastlanmıştır [5]. Çiniler mimari yapılar dışında günlük kullanıma da hitap eden malzemeler olmuşlardır. Örneğin Selçuklu ve Osmanlılarda kap olarak kullanılan çinilere "kâşi", seramikler eşyalara ise "evani" denilmekteydi [6].

Çinicilik Anadolu'da ağırlıklı olarak İstanbul, İznik ve Kütahya'da icra edilmiştir. İznik çinilerinin sahip olduğu karakteristik özellikler günümüzde hâlâ araştırma konusudur. Osmanlı döneminde İstanbul'dan gelen siparişler üzerine üretim yapan İznikli çini ustaları bu talebi karşılayabilmek amacıyla yoğun çalışma temposu içerisine girmiş, yeni tekniklerle İstanbul mimarisine

görsel yenilikler kazandırmıştır. Fakat 18.yüzyılda İznik'te çini üretimi tamamen durmuştur. Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte temel sebebin ekonomik gerilemeler olduğu öne sürülmüştür. İznik çinilerinin İstanbul'daki saraylarda, han ve hamamlarda kullanılması ve sergilenmesi bir anlamda bu çinilerin koruma altına alınmış olduğuna işaret etmektedir. Çünkü çiniler bu mekânlarda güvenli olarak muhafaza edilebilmiştir. Bu durum İznik çinilerinin günümüzde tarihi olarak da takibini ve tanımlanmasını kolaylaştırmıştır. Bunun aksine Kütahya'daki üretim ise yerellikten çok fazla çıkmamış bu nedenle de gerek mimari gerek sanatsal amaçla kullanılan çinilerin korunması İznik çinilerine nazaran daha zor olmuştur. İznik çinilerinin İstanbul'a gitmesi aynı zamanda oradan da yurt dışına açılmaları açısından fırsatlar doğurmuş ve gelen yabancıların dikkatlerini üzerine toplamıştır [7].

Resim.1 [8] ve Resim.2'de [9] İznik çinilerinin günümüzdeki örneklerinden sunulmuştur.

Resim 1. İznik geniş vazo (25cm).

Resim 2. Osmanlı ibrik (65cm).

Çinilerde ağırlıklı olarak kullanılan simgeler lâle, balık ve gemi olmuştur (Resim.3 [10] ve Resim.4 [11]). Bunlar daha çok Osmanlı kültüründe yer alan öğelerdir. Özellikle cami içi süslemelerinde çiçek desenleri ön planda olmuştur. Birbirini kimi zaman tekrar eden kimi zaman da tamamlayan desenlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan panolar birçok han, hamam ve saray duvarlarını süslemiştir. En çok kullanılan renkler mavi, beyaz ve kırmızı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu renklerin üzerine parlak bir görünüm kazandıran sırların da uygulanmasıyla eşsiz görünümlere kavuşan çiniler hem sanatsal hem de mimari olarak kullanıldıkları mekânlara estetik bir görünüm ve anlam kazandırmışlardır. Günümüzde yapılan restorasyon ve kazı çalışmalarında ortaya çıkan çini kalıntılarında bu izlere rastlamak mümkündür. Bugüne kadar ayakta kalabilmeyi başaran tarihi mimari yapılarda sıklıkla rastladığımız çiniler 21. yüzyılda da hâlâ kullanılmaktadır. Teknolojinin hız-

la gelişmesiyle birlikte her ne kadar mimari anlayış değişim gösterse de, gelenekselliğe olan rağbet bilinmeyen bir şekilde bu değişime paralel olarak artmıştır. Bu anlamda, kültürel miraslarımız arasında gösterilen çiniler de özellikle bu sanatın yaşatılmasında öncülük yapmış olan ustaların sayesinde günümüz mimarisinde yerini korumaya kararlı gözükmektedir.

Resim 3. Kabartma, 30cm Tabak

Resim 4. Damla Tabak

4. ÇİNİ ŞEHRİ KÜTAHYA

Kütahya tarih boyunca çinicilik merkezlerinden biri olmuştur. Günümüzde de çini üretimi Kütahya'da geleneksel olarak devam etmektedir. Sanat olmasının yanında zanaat olarak da nitelikli özelliklere sahip olan Kütahya çinileri yöre halkına sosyal ve ekonomik değerler kazandırmıştır. Şehirde çinicilik üzerine kurulan çeşitli kurslarda genç yeteneklere çini sanatı hakkında bilgiler verilmekte ve uygulamalı olarak da tasarım ve işleme metotları gösterilmektedir. Çini üretiminde önde olan işletmelerde iş olanakları da bulabilen genç nesil hem kendilerine ait olan bu sanatı öğrenme hem de ekonomik olarak getiri sağlayan bir zanaatı icra etme fırsatını yakalamaktadır.

Çini üretiminde kullanılan çoğu hammaddenin Kütahya ve civarında olması üretimi kolaylaştırmış ve uzun yıllar çiniciliğin sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Kil yatakları açısından zengin olan bölgede uygun maden kaynaklarından çiniye hitap eden beyaz pişme rengine ve plastik özelliğe sahip olanları özenle seçilerek çini bünyelerde kullanılmaktadır. Bugünlerde bazı hammaddeler şehir dışından ithal edilse de, çini üretimi tüm hızıyla devam etmektedir. Çini çamurunun yanı sıra çinide fırınlamadan önce kullanılan astar ve fırınlamadan sonra uygulanan sır için gereken hammaddeler de yine bölgede rahatça bulunabilmektedir. Farklı olarak Konya kili, Uşak Kili, Rus kili gibi pişme renkleri değişik plastik killer de ithal edilebilmektedir. Renklendirme kullanılan pigmentler de artık şehirde ticari olarak faaliyet gösteren çini-seramik

marketleri olarak da tabir edilebilecek ve seramik üretimiyle ilgili her türlü hammaddenin, araç-gereçlerin, fırınların ve diğer pek çok ihtiyacın kolayca bulunduğu işletmelerden temin edilebilmektedir. Bu işletmeler sayesinde gerek üniversite gerek atölyelerde seramik sanatı üzerine eğitim alan öğrenciler ihtiyaç duydukları her türlü malzemeye kolayca ulaşabilmektedir. Bunun yanı sıra hobi olarak çiniyle uğraşan insanlar açısından da malzeme ve araç-gereç bakımından büyük kolaylıklar sağlayan bu tip işletmeler ekonomik hareketlilik anlamında Kütahya'ya canlılık getirmektedir.

4.1. Kütahya'da Çini Turizmi

Çini denilince ilk akla gelen isimlerden olan Kütahya, bu özelliğini turizme de yansıtmaktadır. Şehrin Afyon, Balıkesir (Tavşanlı üzerinden) ve Eskişehir çıkışlarında seramik, çini ve porselen satışlarının yapıldığı noktalar bulunmaktadır. Kütahya'ya gelen turistlerin en çok tercih ettiği toprak ürünler genelde kültürel temaları içeren çiniler olmaktadır. Sahip olduğu renklerin diğer seramiklerden daha parlak oluşu, geleneksel duruşu ve kendine özgü motifleriyle çiniler daima odak noktası olmayı başarmış ve bu anlamda turizme de değerli katkılar sağlamıştır. Bu durum ekonomik bir dinamik haline gelerek işletmelerin sürekli üretime geçmesini, böylelikle desinatöründen çamurcusuna kadar üretim zincirindeki herkesin bu döngüye katılarak hem kişisel hem de toplumsal getireler elde etmesini tetiklemiştir.

Turistik olarak satışa sunulan sayısız formlar bulunmaktadır. Bunlar arasından en dikkat çekenleri yaldızlı tabaklar, kabartmalı vazolar ve duvar panolarıdır. Ayrıca *hatıra* niteliğinde satılan minyatür tarzında ürünler de pazarın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bunlar bardak, mıknatıslı materyaller, çay ve kahve takımları (genelde özel olması amacıyla iki kişilik), demlik, hayvan figürleri (tercih edilenleri; kedi, kuğu, kaplumbağa) ve küllükler gibi ürünler olabilmektedir (Resim.5, [12]). Fiyatları diğer sanatsal ürünlere kıyasla daha ekonomik olan bu sınıftaki ürünlerin satışı işletmeler için de daha kolay olmakta böylelikle iktisadi hareketlilik süreklilik kazanmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Daha ilk bakışta diğer sanatlardan farklı olduğu görsel olarak ayırt edilse de, kavramsal ve içsel olarak sahip olduğu kültürel dokunuşlar sayesinde daha da özelleşen çiniler tarih boyunca kendilerine has bir üsluba sahibi olmayı başarmışlardır.

Resim 5. Kütahya’da satışa sunulan hediyelik çini ürünlerinden bir görünüm.

Kullanılmaya başlandığı andan itibaren estetik anlayışa yeni anlamlar katan ve bu anlamda mimari yapılarda kendisinden söz ettiren çini sanatı, teknolojinin hüküm sürdüğü 21. yüzyılda da özünü korumayı başarabilmiştir. İznik’te zirveye ulaşan çini sanatı 18. yüzyılda bu bölgede kopardığı bağlarını yine aynı dönemde vatanı olan Kütahya’da tekrar bir araya getirmiş ve Kütahyalı ustaların da gayretiyle bugüne kadar gelebilmiştir. Sonrasında neler yapılabileceği yeni çini ustalarına ve sanatçılara bağlıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi, çinicilik üzerine düzenlenecek olan toplantı, panel ve kongreler bu sanatı hem dünya ile buluşturacak hem de ayakta tutacaktır. Kütahya’da çiniciliğin zanaat olarak da devam etmesi bu sanatın yaşatılması anlamında önemli bir noktadır.

Turizm açısından bakıldığında bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan gelişimi yine çinicilik sayesinde olacaktır. Tarihi birçok yerleşim yeri ve yapılara sahip olan Kütahya, aynı şekilde kültürel olarak da Osmanlı’nın en çok rağbet ettiği sanat olan çiniye sahiptir. Bunu en avantajlı biçimde kullanacak olan da yine Kütahya’dır. Bu anlamda yapılan çalışmalar arasında şehirde çini sanatı ile ilgili olarak açılan atölyeler başı çekmektedir. Çini üretimi yapan işletmeler de genç sanatçılara iş olanakları vermekte ve böylelikle destekleyici olmaktadır. Kültürel değerlerimizin korunması bağlamında atılan bu adımlar sayesinde çini sanatı şimdilik güvendedir. Gelecek için de planların şimdiden yapılması, çini sanatının 18. yüzyıldaki İznik çinileri gibi sessiz ve hızlı bir şekilde ortadan kaybolmasını önleyecek nitelikte olması bakımından önem taşımaktadır.

6. KAYNAKLAR

- [1] Ökse A.T., 2002. *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. IV.
- [2] <http://www.serfed.com> (Erişim tarihi: 17.02.2012), *Seramiğin Alfabeti*, Türk Seramik Federasyonu Yayınları
- [3] <http://designophy.wiliw.com> (Erişim tarihi: 16.02.2012).
- [4] Dağlı Ş.Z., 1998. Geleneksel Türk Çini Sanatında Yeni Bir Form: Ebrulu Çiniler, II.Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 14-16 Ekim 1998, Kütahya, s. 93-102.
- [5] Öney G., 1987. *İslam Mimarisinde Çini*, Ada Yayınları, İzmir.
- [6] Yetkin S.K., 1984. *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınları, İstanbul.
- [7] Satır S., 2007. A Current Evaluation of Traditional Iznik Tiles and Ceramics, *Design Discourse*, Vol II, No:3
- [8] <http://www.iznikcini.com/pgUrunDetay.aspx?g1=10&g2=45&g3=0&id=335> (Erişim Tarihi: 16.03.2012).
- [9] <http://www.iznikcini.com/pgUrunDetay.aspx?g1=10&g2=46&g3=0&id=336> (Erişim Tarihi: 16.03.2012).
- [10] http://www.dekorcini.com.tr/urunler/44-Hediyelik_Urunler/108-Tabaklar/871-Duvar-Tabagi.html (Erişim Tarihi: 16.03.2012).
- [11] <http://www.elyapimlari.com/hm/cini-gemi-motifli-cini-elisi-5065> (Erişim Tarihi: 16.03.2012).
- [12] <http://www.kutahyakervansaraycini.com/hizmetler/promosyon-hediyelik-cini-17-html> (Erişim Tarihi: 16.03.2012).